

ВАЛЕРІЙ ЛУТФУЛІН

(Полтава)

САМООСВІТА ЯК ФОРМА НАВЧАННЯ БЕЗ ПЕРЕВАНТАЖЕНЬ

Представлено порівняльний аналіз самоосвіти й традиційного шкільного навчання, розкрито провідне значення самоосвіти в творчості багатьох видатних учених, письменників, діячів мистецтва, можливості й необхідність використання самоосвіти школярів у подоланні навчальних перевантажень. Визначено першочергові завдання вчителів у подоланні труднощів, пов'язаних із організацією самостійного читання учнів сучасної школи.

***Ключові слова:** самоосвіта, навчальні перевантаження, мотиви учіння, самостійне читання, виховання любові до книги, літературні бесіди з учнями, читання молодших школярів, читання за інтересами, педагогічне стимулювання самостійного читання.*

Фарадей є вражаючим прикладом того, як багато можна досягнути шляхом самоосвіти. Незвичайними успіхами він зобов'язаний не тільки своїм здібностям, якими він безумовно відзначався, але й не меншою мірою невичерпній наполегливості, неперервному навчанню за книгами і на досвіді наукового персоналу Королівського інституту.

М. Радовський

На всіх етапах історичного розвитку шкільного навчання необхідним його доповненням і продовженням було і залишається самостійне оволодіння знаннями за допомогою книг і спілкування з освіченими людьми. У стародавній Греції найбільш допитливі юнаки після завершення навчання в школах переходили до тих чи інших форм самостійного оволодіння знаннями. Видатні мислителі античного світу своєю ерудицією зобов'язані насамперед самоосвіті.

Головна роль у створенні необхідних умов для самоосвіти в рабовласницькому суспільстві належала бібліотекам. Найбільш відомою в цей історичний період була Олександрійська бібліотека, заснована в III ст. до н. е. В епоху середньовіччя і Відродження бібліотеки створювалися при університетах, монастирях, королівських і князівських дворах, що сприяло значному поширенню самоосвіти. З виникненням книгодрукування ця форма оволодіння знаннями стає доступною і для юнаків, які не мали можливості навчатися в школах.

Історико-педагогічний аналіз розвитку освіти показує, що в шкільному навчанні протягом багатьох століть укорінювалися вади, діагностовані Я. А. Коменським як «застарілі хвороби школи» [6, с. 68-70]. Серед них слід назвати насамперед навчальні перевантаження, низький рівень розвитку пізнавальних інтересів учнів, примусовий характер їхньої навчально-пізнавальної діяльності, заучування теоретичного матеріалу без належного його розуміння.

На превеликий жаль, ці вади не відійшли в минуле. І в сучасній школі вони справляють небезпечний гальмівний вплив на розумовий розвиток учнів, на засвоєння ними основ наукових знань. Найбільшу небезпеку становлять непомірні

навчальні перевантаження учнів, несумісні з принципом доступності навчання і з усією системою дидактичних принципів [6, с. 167-173]. Оцінюючи зміст сучасної шкільної освіти за його складністю і обсягом, відомий український педагог-науковець Д. Тхоржевський зробив висновок, що в сукупності шкільні навчальні предмети недоступні для засвоєння переважно більшістю учнів [13, с. 48-49]. Академік РАО В. Беспалько з цього приводу висловив таку думку: "Учень, гранично перевантажений навчальними предметами, нічим, крім нульової успішності, відповісти не може" [1, с. 36].

За перевантаженість навчальних програм і підручників, як свідчить проведений нами огляд психолого-педагогічних, неврологічних, психогігієнічних і кримінологічних досліджень, доводиться розплачуватися глибокими деформаціями в засвоєнні навчальних предметів, у розумовому розвитку і моральному вихованні школярів, надзвичайно високим рівнем нервово-психічної і соматичної захворюваності дітей і підлітків, зростанням рівня злочинності неповнолітніх [6, с. 163-192].

Численні факти з життя і діяльності видатних людей переконують, що в пошуку шляхів і засобів подолання навчальних перевантажень та інших "застарілих хвороб школи" на особливу увагу заслуговує виховання в учнів потреби в самостійному читанні книг та інших форм самоосвіти. Як зазначав у цьому зв'язку В. Сухомлинський, "Книга повинна бути для кожного вихованця другом, наставником і мудрим учителем. Якщо з дитинства в дитини не виховано любов до книги, якщо читання не виявилось її духовною потребою на все життя, – у роки отроцтва душа підлітка буде порожньою, невідомо звідки виявиться погане" [11, с. 194].

На превеликий жаль, у традиційному шкільному навчанні самоосвіта учнів потрапляє в глибоку тінь, створювану навчальними перевантаженнями, і не знаходить належної підтримки з боку педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів. *Метою статті є висвітлення ролі самоосвіти у вирішенні проблеми усунення навчальних перевантажень учнів і піднесенні на цій основі якості шкільної освіти.*

Значні переваги цілеспрямованої самоосвіти перед шкільним навчанням свого часу глибоко розумів Я. А. Коменський. Підкреслюючи природовідповідний характер самостійного оволодіння знаннями, він зазначав: «*Приклади автодидактів показують з усією очевидністю, що, слідуючи за природою, людина може досягнути все*». Деякі з них, «*не маючи ніяких учителів, будучи самі собі вчителями, ... пішли набагато далі від інших, котрі знаходилися під ретельним керівництвом учителів*» [5, с. 274]. Високу результативність такого навчання він підтвердив прикладом вражаючих успіхів Жозефа (Йосипа) Скалігера в самостійному оволодінні знаннями. Ж. Скалігер (1540-1609), відомий французький історик, що заклав основи наукової хронології, коментатор античних текстів, шляхом самоосвіти, «засвоїв чотирнадцять мов, а мистецтв і наук – стільки, скільки в змозі вмістити людський розум, і оволодів, здавалось, усім цим з більшою досконалістю, ніж ті, які вивчали лише одну науку» [5, с. 333].

Прагнення людини до самоосвіти в багатьох випадках виникає у зв'язку з розвитком пізнавальних інтересів і самостійним читанням книг. Яскравими прикладами благотворного впливу самостійно прочитаних книг на становлення особистості насичені біографії таких видатних вчених, письменників, діячів мистецтва, як М. Ломоносов, Г. Сковорода, А. Ампер, М. Фарадей, Т. Шевченко, І. Франко, В. Вернадський, К. Станіславський, М. Горький, Леся Українка, О. Новіков-Прибой і багатьох інших.

Виключно важливого значення самостійному читанню книг учнями надавав М. Пирогов. У гімназіях Одеси і Києва за його ініціативою були запроваджені літе-

ратурні бесіди за змістом книг, самостійно прочитаних учнями. Поширюючи таку форму освітньо-виховної роботи на всі навчальні предмети, Пирогов зазначав: «Не власне так звана література вітчизняної або іноземних мов, а вправління в літературних заняттях з усіх наук, що викладаються в гімназії, має бути метою цих бесід» [8, с. 184]. Такі бесіди пробуджували в багатьох учнів інтерес до самостійної роботи з науковою літературою, виявляли обдарованість і нахили до того чи іншого виду діяльності. Тим самим були підтвердженні сподівання М. Пирогова, що літературні бесіди можуть стати «потужним посібником для учнівської освіти» і «засобом розвитку самостійної діяльності й приготування до університету» [8, с. 184-186].

Проте не слід залишати поза увагою і той факт, що поряд із визнанням позитивного значення самостійного читання дітей в історії педагогіки має місце і цілком протилежна точка зору, яка належить автору концепції «вільного виховання» Ж.-Ж. Руссо. Докладний аналіз пов'язаної з його поглядами на дитяче читання суперечності свідчить, що теорія «вільного виховання» має багато інших суперечностей, виявлених відомими педагогами XVIII-XIX ст. Й. Песталоцці і Я. Козельський, які вважали себе спочатку послідовниками концепції «вільного виховання», зрештою визнали її хибність. Переважно критичну оцінку ця концепція одержала в педагогічних творах А. Неккер-де-Соссюр, К. Ушинського, В. Вахтерова. Зокрема, К. Ушинський, схвально оцінюючи погляди Руссо з деяких педагогічних питань, разом із тим піддає гострій критиці його головні виховні ідеї [6, с. 97-98].

Розвиваючи хибне положення про виховання дитини поза межами «зіпсованого суспільства», удалині від цивілізації, на «лоні природи», Руссо дійшов до повного заперечення необхідності шкільного навчання і можливостей його вдосконалення. Не визнаючи навіть цінного виховного й освітнього значення дитячого читання, він писав: «Я ненавиджу книги: вони лише вчать говорити про те, чого не знаєш ... Якщо вже нам необхідні книги, то існує книга, яка містить, на мою думку, найбільш вдалий трактат про природне виховання». Ця єдина книга – «Робінзон Крузо» – «буде першою, яку прочитає Еміль; вона буде довго становити всю його бібліотеку і назавжди займе в ній почесне місце» [9, с. 261].

За характеристикою, яку дав Руссо, Робінзон Крузо, потрапивши на острів, «один, позбавлений допомоги собі подібних і всякого роду знарядь, здатний, проте, забезпечити собі харчування і самозбереження і спроможний навіть досягнути деякого добробуту – ось предмет, цікавий для будь-якого віку, предмет, який тисячею способів можна зробити захоплюючим для дітей» [9, с. 261]. Проте звернення до авторського опису перших днів перебування Робінзона на острові свідчить про тенденційність і навіть недобросовісність Руссо в тому, як він тлумачить цей образ. Для Робінзона це були дні важкої, неперервної і небезпечної праці з врятування майна розбитого корабля. Одним із головних результатів таких зусиль було врятування багатьох знарядь праці: теслярських інструментів, точила, двох десятків сокір, трьох ломів і значної кількості вогнепальної зброї [6, с. 99]. Отже, Руссо оцінював педагогічне значення дитячого читання на основі своїх упереджених і недобросовісних висновків щодо образу Робінзона Крузо.

Виховна практика свідчить, що самостійне читання дітей при належному педагогічному керівництві завжди справляє благодіючий вплив на пізнавальну активність і розумові здібності учнів. Так, у школі ім. Достоевського (для безпритульних дітей), якою керував В. Сорока-Росинський, першим етапом у пробудженні в учнів бажання навчатися було читання книг вголос. Спочатку читали вчителі й найбільш розвинені учні, потім ознайомилися з мистецтвом декламації поетичних творів, із читанням за ролями, перейшли до інсценізацій. Більшість учнів стали активними читачами.

Незабаром під керівництвом учительки німецької мови учні почали декламувати вірші німецьких авторів. “Коли ж нею було інсценізоване і невелике оповідання з хрестоматії, то це справило на колишніх безпритульних надзвичайно сильне враження: їх товариші говорили один з одним, як справжні німці” [10, с. 186]. Успіх інсценізацій з російської мови і літератури, з німецької мови, викликав у вчителів і учнів бажання інсценізувати історичні події.

Важливе місце самостійне читання учнями творів художньої літератури знайшло у навчально-виховному процесі керуваної В. Сухомлинським Павлиської середньої школи. Водночас, учителі докладали великих зусиль, спрямованих на залучення учнів до читання доступної за змістом літератури з різних галузей знань, що сприяло подоланню навчальних перевантажень. “Ми добиваємося, – зазначає В. Сухомлинський у цьому зв’язку, – щоб наш учень читав журнали, науково-популярну літературу: чим більше він читає внаслідок свого інтересу до книжки, до науки, тим легше він оволодіває основами наук, тим менше часу йде в нього на підготовку домашніх завдань ... Перш ніж почути на уроці фізики пояснення матеріалу про будову атома, наш учень уже начитався захоплюючих, цікавих статей і заміток про елементарні частинки; нехай багато чого в цих статтях йому ще не зрозуміле, але це не послаблює, а, навпаки, посилює інтерес до матеріалу, що вивчається на уроках” [12, с. 243-244].

Висока ефективність систематичного самостійного оволодіння знаннями зумовлюється тим, що воно захищає молоду або зрілу людину від багатьох “застарілих хвороб школи”, в тому числі й від навчальних перевантажень. Цілеспрямована самоосвіта ґрунтується на стійкому бажанні вчитися, якого не вистачає багатьом школярам; темп пізнавальної діяльності прискорюється або уповільнюється в залежності від складності засвоюваних знань, умінь і навичок. На цьому ґрунті в особистості формується критичне ставлення до якості набутих знань, що спонукає доводити осмислення засвоюваного пізнавального матеріалу до повного розуміння, сприяє розвитку самостійності мислення, гартує волю, допомагає успішно долати численні труднощі, що виникають в процесі самоосвітньої діяльності.

За таких умов прагнення до подальшого оволодіння знаннями безперервно зміцнюється, що яскраво простежується в біографіях багатьох видатних учених. Зокрема, В. Вернадський із семирічного віку самостійно читав літературу з багатьох галузей знань. Спочатку коло його читацьких інтересів формувалося під впливом батька і охоплювало історію, філософію, релігію, слов’янські мови. Пізніше В. Вернадський зосередив свою увагу і пізнавальні інтереси на природничих дисциплінах; його наукова діяльність завдяки читанню відзначалася енциклопедичністю знань і безмежно широким колом досліджуваних проблем.

Цілком зрозуміло, що самоосвіта дітей шкільного віку – це не альтернатива навчанню в школі, а важливе його доповнення. Самоосвіта учнів як складова цілісного педагогічного процесу сприятиме значному підвищенню ефективності навчання і виховання в загальноосвітніх школах, що можна підтвердити багатьма прикладами. Зокрема, відомий математик І. Шафаревич у віці 14 років достроково завершив вивчення шкільного курсу математики. Г. Бабкін, головний конструктор автоматичних станцій для дослідження Місяця і планет Сонячної системи, в юнацькі роки також самостійно вивчив програму середньої школи.

Самоосвіта має розпочинатися шляхом цілеспрямованого залучення школярів до самостійного читання. Головною ознакою самостійності читання дітей є відсутність будь-якого примусу з боку вчителів або батьків. Якщо учень звертається до книги вимушено, під тиском обов’язкового виконання навчальних завдань і вимог учителя, то в такому читанні з боку учня немає ініціативи – необхідної умови самостійної особистісно зорієнтованої діяльності. Але, цілком можливо,

що учень після виконання навчального завдання продовжуватиме читати книгу вже за власним бажанням. Таке читання ще не можна вважати цілком самостійним, але вияв особистісних інтересів учня в процесі читання є необхідною умовою поступового переходу від обов'язкового читання до самостійного. З іншого боку, якщо учень звертається до читання тієї чи іншої книги за власним бажанням або за рекомендацією вчителя, а не для виконання конкретних навчальних завдань, то таке читання слід вважати повністю самостійним.

Проте не можна забувати про те, що сучасні школярі заходяться під інтенсивним впливом багатьох чинників, котрі заважають вихованню потреби в самостійному читанні. Такими чинниками є насамперед Інтернет, численні телевізійні програми, відеофільми та комп'ютерні ігри. Під сукупною дією цих чинників читацька активність школярів протягом останніх десятиріч значно знизилась. Тому школа може досягти належних успіхів у справі залучення учнів до самостійного читання і самоосвіти лише за умови цілеспрямованих и наполегливих зусиль кожного вчителя і педагогічного колективу в цілому.

В. Бондаревський, підкреслюючи актуальність проблеми педагогічного керівництва самостійним читанням учнів, зазначає: "Кращі вчителі надають значної уваги пробудженню в учнів прагнення до самостійного читання додаткової літератури по окремих проблемах і питаннях". Вивчаючи своїх вихованців, такі вчителі добре знають "яким предметом захоплюється кожний учень, яку галузь знань він хоче обрати для подальшого вивчення після закінчення школи" [2, с. 84].

В організації такої роботи слід брати на озброєння досвід кращих бібліотек. В Україні значних успіхів у справі виховання любові до книги досягли працівники бібліотеки-філіалу № 8 Ялтинської ЦБС. Досвід цієї бібліотеки, представлений О. Кримською, бібліотекарем першої категорії, свідчить про необхідність наполегливої боротьби за кожного читача. З метою залучення школярів до самостійного читання, виховання в них стійких читацьких інтересів доводиться використовувати різні методи. У цій справі бібліотеці допомагає читацький гурток "Юні вмільці". Читачі-гуртківці готують і проводять різні конкурси, свята, фестивалі.

Про власний досвід індивідуальної роботи з юними читачами О. Кримська розповіла так: "Я знаю інтереси дітей. А коли вони малюють або ліплять на вільну тему, всі їх захоплення видно, як на долоні. Хтось малює індійців, хтось динозаврів, дівчатка – квіти, принцес, тварин. Я потім підшукую книги за інтересами." Юні читачі "... встигають і вчитися, і брати участь у багатьох конкурсах, та ще і майже скрізь перемагати ... Адже щоб зробити і оформити хоч один малюнок дитина мінімум тричі має відвідати бібліотеку. Тому в нас і високе відвідування, і книговидача" [16].

У вихованні в учнів любові до книги виключно важлива і водночас складна роль належить учителям початкових класів. Чи не найбільші труднощі виникають у зв'язку з тим, що уроки читання в початковій школі спрямовані насамперед на досягнення великої швидкості читання, яке можна назвати читанням за секундоміром. На нашу думку, вимоги навчальних програм щодо швидкості читання молодших школярів значною мірою перевищують їхні вікові можливості. Ця суперечність має давню історію, її згубні наслідки були повною мірою відомі К. Ушинському.

У своїх порадах батькам і наставникам про методику використання "Рідного слова", які за період з 1864 по 1906 р. вийшли у 23 виданнях, Ушинський з неперевершеною глибиною розкрив ті труднощі, які викликає в учнів перших двох-трьох років навчання процес читання. Ці труднощі мають об'єктивний характер. "Та ось дитина, – писав К. Ушинський, – спроможна звук за звуком, літеру за літерою розібрати, прочитати й написати кожне слово, усе це, звичайно, дуже повільно і з тру-

дом. Що ж дати читати такому слабкому читачеві? Завдання дуже нелегке. І справді написати першу книжку після азбуки чи не найважче завдання в усій дидактиці.

Узявшись за розв'язання цього завдання, я ніяк не припускав можливості розв'язати його цілком задовільно й гадаю, що ще не скоро з'явиться така книжка в цьому роді, яку можна було б назвати досконалою" [14, с. 263-264].

Головним критерієм якості читання дітей перших двох-трьох років шкільного навчання Ушинський уважав повне розуміння прочитаного. З цієї точки зору швидкість читання не повинна перевищувати швидкості розуміння. Якщо у навчанні на першому році немає поспішності, то «дитина, без сумніву, читає не дуже швидко, не дуже жваво, але цілком усвідомлюючи те, що читає. Швидкість читання повинна розвиватися відповідно до швидкості розуміння. Якщо ж дитина читає швидше, ніж може розуміти, то, отже, вона читає несвідомо. Так читали учні старих шкіл, іноді з швидкістю тріскачки, якою лякають горобців, чим робили приємність своїм батькам і наставникам ... Швидкість читання прийде сама собою, разом з розвитком розуміння; а на початку викладання не тільки ні до чого не придатна, але навіть шкідлива» [14, с. 277].

Спостереження Ушинського свідчать, що молодші школярі тривалий час залишаються слабкими читачами. «Діти більше люблять слухати, ніж читати, ще й тому, що в перші два-три роки сам процес читання ще втомлює їх». Тому необхідним і виключно цінним доповненням початкового навчання має бути усна розповідь учителя, яку слухають і потім переказують учні [14, с. 288].

Розкриті К. Ушинським труднощі початкового етапу навчання читанню майже повною мірою зберігаються і в наш час. Дослідженнями вітчизняних гігієністів встановлено, що для дітей не тільки першого, але й другого й третього класів «найбільш важким предметом є читання» [3, с. 258]. Ігнорування цих труднощів призводить до того, що вже в молодшому шкільному віці в багатьох учнів виразно простежується негативне ставлення до читання.

Отже, вимоги навчальної програми початкової школи з читання ставлять учителів у складне становище. Орієнтуючись на досягнення великої швидкості читання, вони втрачають розуміння учнями прочитаного і їхнє бажання читати. При цьому гальмується і деформується також процес розширення лексичного запасу молодших школярів, що завдає великої шкоди розвитку техніки читання в середніх і старших класах. Тому, за даними психолого-педагогічних досліджень, суть прочитаних художніх текстів розуміють лише 6 % дітей. Труднощі в роботі з текстами, як показав експеримент, часто виникають у дітей через нерозуміння значення слів, словосполучень, блоків речень тощо. Нерозуміння слів, «як власне, й окремих виразів у тексті, – явище небезпечне. Коли немає уваги до слова, читання перетворюється в «ковзання» по поверхні, воно обкрадає читача» [7, с. 21]. Таким чином, рекомендації К. Ушинського щодо свідомості і швидкості читання молодших школярів не лише не застаріли, а, навпаки, набули в сучасних школах виключної актуальності.

На нашу думку, вчителям початкових класів доцільно більшою мірою орієнтуватися на уповільнене читання з повним розумінням учнями прочитаного, але залишати також час, достатній для тренувань на швидкість читання. Залучати молодших школярів до самостійного читання невеликих за обсягом казок і оповідань слід індивідуально, враховуючи ступінь оволодіння технікою читання. У середніх і старших класах обсяг рекомендованих учителями творів для самостійного читання має поступово збільшуватись. Форми і методи організації самостійного читання учнів цих вікових груп із достатньою повнотою висвітлюються в педагогічній літературі [2; 4] та ін.

Проблема залучення учнів до систематичної, цілеспрямованої самоосвіти не вичерпується лише читанням книг, рекомендованих учителями. Результати такого читання мають враховуватися, аналізуватися, оцінюватися і стимулюватися вчителями у процесі перевірки знань учнів. Невід'ємною складовою цієї проблеми є також роз'яснення учням величезного значення самоосвіти в розвитку творчих здібностей людини. Зокрема, на уроках української літератури необхідно підкреслювати значення самостійного читання книг та інших форм самоосвіти в творчості Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та багатьох інших письменників. Зокрема, не можна залишати поза увагою учнів той вражаючий факт, що І. Франко, навчаючись у Дрогобицькій гімназії, у п'ятому класі почав збирати власну бібліотеку. З цього приводу він писав: «Я набрав замилювання до книжок і почав збирати свою власну бібліотеку, яка до кінця моїх гімназійних часів виросла до числа 500 томів» [15, с. 242].

На нашу думку, залучення учнів до систематичної самоосвіти має стати професійним обов'язком учителів усіх навчальних предметів. Як вже зазначалося вище, яскравими фактами впливу самостійно прочитаних книг на становлення особистості насичені біографії багатьох видатних вчених, письменників і діячів мистецтва. Висвітлення цих фактів у навчальному процесі сприятиме не лише інтелектуальному і моральному зростанню учнів, але й підвищенню рівня професійної діяльності самих учителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Беспалько В. П. Можно ли купить инновации? / В. П. Беспалько // Педагогика. – 2010. – № 7. – С. 30-36.
2. Бондаревский В. Б. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию / В. Б. Бондаревский. – М. : Просвещение, 1985. – 144 с.
3. Габович Р. Д. Гигиена / Р. Д. Габович., С. С. Познанский, Г. Х. Шахбазян. – К. : Вища школа, 1984. – 320 с.
4. Гуревич С. А. Организация чтения учащихся старших классов / С. А. Гуревич. – М. : Просвещение, 1984. – 206 с.
5. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Я. А. Коменский / [под ред. А. И. Пискунова]. – М. : Педагогика, 1982. – . – Т. 1. – 656 с.
6. Лутфуллин В. С. Теоретико-методичні засади усунення навчальних перевантажень учнів / В. С. Лутфуллин. – Полтава : Видавець Шевченко Р. В., 2011. – 336 с.
7. Небажання читати і освітні стратегії // Постметодика. – 1996. – № 1. – С. 20-23.
8. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1953. – 752 с.
9. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или О воспитании / Ж.-Ж. Руссо // Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие. – М. : Педагогика, 1989. – С. 199-296.
10. Сорока-Росинский В. Н. Педагогические сочинения / В. Н. Сорока-Росинский. – М. : Педагогика, 1991. – 240 с.
11. Сухомлинський В. О. Вибр. твори : в 5-и т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – . – Т. 3. – 670 с.
12. Сухомлинський В. О. Вибр. твори : в 5-и т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – . – Т. 4. – 640 с.
13. Тхоржевський Д. О. Державний стандарт загальної середньої освіти і диференціація змісту навчання / Д. О. Тхоржевський // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 47-51.
14. Ушинський К. Д. Вибр. пед. твори : у 2-х т. / К. Д. Ушинський / [за ред. О. І. Пискунова]. – К. : Рад. школа, 1983. – . – Т. 2. – 359 с.
15. Франко І. Я. Твори : у 20-и т. / І. Я. Франко. – К. : Держлітвидав, 1950. – . – Т. 4. – 541 с.
16. Янчевская В. Любовь к чтению прививается с детства [электронный ресурс] / В. Янчевская // Столичные новости (Ялта). – 21 (209). – 3.06.2010. – Режим доступа: <http://stolica.yalta.org.ua/209/1275467368>.

ВАЛЕРИЙ ЛУТФУЛЛИН

САМООБРАЗОВАНИЕ КАК ФОРМА ОБУЧЕНИЯ БЕЗ ПЕРЕГРУЗОК

Представлен сравнительный анализ самообразования и традиционного школьного обучения, раскрыто решающее значение самообразования в творчестве выдающихся ученых, писателей, деятелей искусства, возможности и необходимость использования самообразования школьников в преодолении учебных перегрузок. Определены первоочередные задачи учителей в преодолении трудностей, связанных с организацией самостоятельного чтения учащихся в современной школе.

Ключевые слова: самообразование, учебные перегрузки, мотивы учения, самостоятельное чтение, воспитание любви к книге, литературные беседы с учащимися, чтение младших школьников, чтение по интересам, педагогическое стимулирование самостоятельного чтения.

VALERY LUTFULLIN

SELF-EDUCATION AS A FORM OF EDUCATING WITHOUT OVERLOADS

The analysis of advantages of self-education in comparison of traditional school studies with its "outdated illnesses": educational overloads, insufficient level of development of cognitive interests of pupils, forced character of their educational cognitive activity, overlearning of theoretical material without its proper understanding etc. is conducted. The leading role of self-maintained reading in the origin of aspiration of a man to self-education is exposed, the views of I. A. Komensky and M. I. Pyrogov concerning self-education and independent reading of schoolchildren are presented, the complete groundlessness of J.-J. Rousseau's negative attitude to the self-maintained reading of children is exposed. The important meaning of self-education in mental development and education of personality on examples of life and activity of outstanding scholars, writers, figures of art is confirmed.

The leading role of development of cognitive interests and self-maintained reading in the origin of necessity in self-education is exposed. It is shown that possibilities of removal of educational overloads by self-education are predetermined by such factors: presence of stable desire to study; acceleration or deceleration of rate of cognitive activity depending on complication of gained knowledge, abilities and skills; independence of thought, tempering will, critical attitude forming to quality of obtained knowledge, leading the comprehension of gained cognitive material to complete understanding. The important role of volitional internals of personality in overcoming of numerous difficulties which arise in the process of self-educational activity is underlined. The necessity of combination of traditional studies with the purposeful bringing students in self-education is grounded; the primary tasks of teachers in overcoming difficulties related to organization of self-maintained reading of pupils of modern school are defined.

Keywords: self-education, educational overloads, reasons of studies, independent reading, education of book loving, literary conversations with pupils, reading of junior schoolchildren, reading on interests, pedagogical stimulation of the independent reading.

Одержано 23.04.2013, рекомендовано до друку 20.05.2013.